

ศึกษาวิเคราะห์มหาปรินิพพานสูตร^๑ :
กรณีศึกษาเส้นทางเสด็จจาริก เหตุการณ์สำคัญ
และพระสูตรที่เกี่ยวข้อง

ศาสตราจารย์พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต

ความนำ

โดยทั่วไป มักเข้าใจกันว่า มหาปรินิพพานสูตร ว่าด้วยการปรินิพพาน การแจกพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ถ้าอ่านโดยละเอียด ใช้ความคิดสำรวจตรวจสอบ เปรียบเทียบ เชื่อมโยงหาความสัมพันธ์กับพระสูตรอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเดียวกัน บรรณาคลเดียวกันและสถานที่เดียวกัน จะพบว่า พระสูตรนี้ได้ประมวลจัดลำดับเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาในขบวนเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาคไว้ในเชิงประวัติศาสตร์อย่างน่าสรรเสริญยิ่ง เหตุการณ์และพระธรรมเทศนาเหล่านั้น มีปรากฏกระจายอยู่ทั้งในพระสูตรตันตปิฎกและพระวินัยปิฎก ดูเฝิน ๆ แบบศึกษาแยกส่วน จะเห็นว่า เป็นเรื่อง ซ้ำกันแบบ**ต่างกรรมต่างวาระ** ไม่อาจหาความเชื่อมโยงกันได้ เพราะไม่ระบุวัน เดือน ปีศักราชไว้ แต่ถ้าใช้พระสูตรนี้เป็น**ฐานข้อมูลเบื้องต้น** ในฐานะที่สามารถพิสูจน์เรื่องกาลเวลาได้ และใช้เกณฑ์การจัดหมวดหมู่พระสูตรเป็นเหตุผลเชื่อมโยง ก็จะได้ข้อยุติว่า เหตุการณ์และพระธรรมเทศนาในมหาปรินิพพานสูตร เป็นที่มาของเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาเรื่องเดียวกันในพระสูตรอื่น ๆ และในพระวินัย ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

^๑ พระสูตรที่ ๓ ของพระสูตรตันตปิฎก ทีมนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่ม ๑๐

จึงกล่าวได้ว่า พระสูตรนี้เป็นบันทึกประมวลลำดับเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาที่สำคัญในขบวนการเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาค ตลอดจนเหตุการณ์ในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน การถวายพระเพลิง การแจกพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างพระสถูป สันนิษฐานกันว่า พระสูตรนี้ พระธรรมสังคหาคารยครั้งปฐมสังคายนาจัดทำขึ้น นับเป็นพระสูตรที่ยาวที่สุดที่ปรากฏ

รูปแบบและเนื้อหาสาระโดยสังเขป

รูปแบบของมหาปรินิพพานสูตรเป็นแบบบันทึกเล่าเรื่องโดยประมวลเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาที่เกิดขึ้นในขบวนการเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายมารวมไว้จัดแบ่งเป็น ๖ ภาณวาร ในฉบับแปล(ฉบับมหาจุฬาฯ) แบ่งย่อยออกเป็น ๔๔ ตอนว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

ภาณวารที่ ๑

๑. เรื่องวัสสการพราหมณ์	๒. เรื่องราชอภัยนิยธรรม
๓. เรื่องภิกขุอภัยนิยธรรม	๔. เรื่องพระสารีบุตรบ้นลือสีหนาท
๕. เรื่องโทษของคนทุศีล	๖. เรื่องอานิสงส์ของคนมีศีล

ภาณวารที่ ๒

๗. เรื่องการสร้างเมืองปาฏลีบุตร	๘. เรื่องอริยสัง ๔ ประการ
๙. เรื่องความไม่หวนกลับมาและจะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า	๑๐. เรื่องหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม
๑๑. เรื่องนางอัมพปาลี	๑๒. เรื่องทรงเข้าจำพรรษาในเวฬุวนาม

ภาณวารที่ ๓

๑๓. เรื่องนิมิตโองาส	๑๔. เรื่องมารกราบทูลให้ปรินิพพาน
๑๕. เรื่องทรงปลงพระชนมายุสังขาร	๑๖. เรื่องเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ๘ ประการ
๑๗. เรื่องบริษัท ๘ จำพวก	๑๘. เรื่องอภิกายตนะ ๘ ประการ

๑๙. เรื่องวิโมกข์ ๘ ประการ	๒๐. เรื่องมารทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน
๒๑. เรื่องพระอานนท์กราบทูล
อาราธนาให้ดำรงพระชนม์ต่อไป	๒๒. เรื่องทรงแสดงอานุภาพของ
อิทธิบาท ๔ ประการ
๒๓. เรื่องสังเวชนียธรรม	๒๔. เรื่องการทอดพระเนตรกรุงเวสาลี
อย่างซ้างมอง

ภาณวารที่ ๔

๒๕. เรื่องมหาปเทศ ๔ ประการ	๒๖. เรื่องนายจุนทกัมมารบุตร
๒๗. เรื่องรับสั่งขอน้ำดื่ม	๒๘. เรื่องปุกกุสะ มัลลบุตร

ภาณวารที่ ๕

๒๙. เรื่องเสด็จไปยังควงไม้สาละคู่	๓๐. เรื่องพระอุปวาณเถระ
๓๑. เรื่องสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล	๓๒. เรื่องคำถามของพระอานนท์
๓๓. เรื่องอุปารหุบุคคล	๓๔. เรื่องความเป็นอัจฉริยะของ
พระอานนท์
๓๕. เรื่องทรงแสดงมหาสุทฺถสนสูตร	๓๖. เรื่องการถวายอภิวาทของเจ้ามัลละ
๓๗. เรื่องสุภัททปริพาชก	

ภาณวารที่ ๖

๓๘. เรื่องปัจฉิมโอวาท	๓๙. เรื่องพุทธปรินิพพาน
๔๐. เรื่องบูชาพระพุทธสิริระ	๔๑. เรื่องพระมหากัสสปเถระ
๔๒. เรื่องการถวายพระเพลิงพระพุทธสิริระ	
๔๓. เรื่องแจกพระบรมสารีริกธาตุ	
๔๔. เรื่องบูชาพระบรมธาตุและสร้างพระสถูป	

บางตอนบันทึกไว้โดยย่อและมีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นสูตรหนึ่งต่างหากก็มี เช่น มหาสุทฺถสนสูตร ชนวสภสูตรในเล่มเดียวกัน (พระไตรปิฎกเล่ม ๑๐)

เรื่องเส้นทางเสด็จจาริกและเหตุการณ์สำคัญ

เส้นทางเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาคที่ปรากฏในพระสูตรนี้ มี ๒ ช่วง และที่ปรากฏในอรรถกถาที่ขนิทาย มหาวรรค (สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒ ข้อ ๑๖๖ หน้า ๑๕๑-๑๕๖) อีก ๓ ช่วง รวมเป็น ๕ ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ ๑ (ปรากฏในพระสูตรนี้) เป็นเส้นทางกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ-กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของแคว้นมคธ

ช่วงที่ ๒ (ปรากฏในอรรถกถา) เป็นเส้นทางกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี-กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นวัชชี

ช่วงที่ ๓ (ปรากฏในอรรถกถา) เป็นเส้นทางกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล-กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของแคว้นโกศล

ช่วงที่ ๔ (ปรากฏในอรรถกถา) เป็นเส้นทางกรุงราชคฤห์-กรุงเวสาลี (เส้นทางเดียวกับช่วงที่ ๑)

ช่วงที่ ๕ (ปรากฏในพระสูตรนี้) เป็นเส้นทางกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี (ผ่านกรุงปาวา)-กรุงกุสินารา แคว้นมัลละ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นวัชชี

ดูแผนที่ประกอบ

แผนที่เส้นทางในมหาปริณิพพานสูตร และอรรถกถา

- รายละเอียดของเส้นทางและเหตุการณ์สำคัญ

เส้นทางช่วงที่ ๑ เริ่มจากภูเขาศิขณภูฏ ในเขตกรุงราชคฤห์ เสด็จเข้าประทับแรม ณ พระราชอุทยานอัมพลัญญิกาวัน-เมืองนาลันทา-หมู่บ้านปาฏลิกาม (ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในเขตมคธ) เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาสู่ฝั่งของแคว้นวัชชี เสด็จเข้าประทับแรม ณ หมู่บ้านโกฏิกาม-หมู่บ้านนาทิกาม-อัมพปาลีวัน (สวนมะม่วงของนางอัมพปาลี)-หมู่บ้านเวฬุวคาม ในเขตกรุงเวสาลี

ในเส้นทางช่วงที่ ๑ มีเหตุการณ์สำคัญดังนี้

- (๑) ขณะประทับ ณ ภูเขาศิขณภูฏก่อนเสด็จจาริก มหาอำมาตย์ของพระเจ้าอชาตศัตรูชื่อวัสสการพราหมณ์ เข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี ซึ่งเป็นสาเหตุให้พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องราขอปริหานิยธรรม ๗ ประการของกษัตริย์แคว้นวัชชีให้ฟัง และหลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้ว ตรัสเรียกประชุมสงฆ์ ทรงแสดงภิกขุขอปริหานิยธรรม ๖ หมวดให้ฟัง จบแล้วเสด็จจาริกไปประทับแรม ณ พระราชอุทยานอัมพลัญญิกาวัน
- (๒) ขณะประทับแรม ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา ท่านพระสารีบุตร เข้าเฝ้ากราบทูลสรรเสริญพุทธคุณด้วยอาสภิวาจาบันลือสีหนาท ซึ่งมีเนื้อหาตรงกับใน **นาลันทสูตร** แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (พระไตรปิฎก เล่ม ๑๙) ต่างกันในตอนท้ายที่ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์มิได้ตรัสว่าอะไร แต่ในนาลันทสูตร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ดี และรับสั่งให้พระเถระแสดงให้พุทธบริษัทฟังบ่อย ๆ แต่เนื้อความโดยละเอียดของเรื่องนี้ไปปรากฏใน **สัมปทานียสูตร** แห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (พระไตรปิฎก เล่ม ๑๑) เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์ในเส้นทางช่วงที่ ๒ คือท่านพระสารีบุตรไปเฝ้าทูลลาปรินิพพาน
- (๓) ขณะประทับแรม ณ หมู่บ้านปาฏลิกาม สุณีระและวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ที่ไปอำนวยการสร้างหมู่บ้านปาฏลิกามให้เป็นเมืองหน้าด่าน

ได้เข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาให้เสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่บ้านรับรอง พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ที่ตามเสด็จ เหตุการณ์ตรงนี้บ่งบอกว่า มคธเตรียมทำสงครามกับวัชชี ตรงกับที่วัสสการพราหมณ์ได้กราบทูลที่ภูเขาคิชฌกูฏ และยังบอกว่า ขณะนั้น ยังไม่เป็นเมืองปาฏลีบุตร ฉะนั้นปฐมกุกกุฏารามสูตร-ตติยกุกกุฏารามสูตร (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘-๒๐/๒๑-๒๒) ซึ่งว่าด้วยการสนทนาระหว่างท่านพระอานนกับท่านพระภัททะจึงเกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานแน่นอน

- (๔) ขณะประทับ ณ หมู่บ้านเวฬุคาม ตรงกับเวลาจำพรรษา (แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ = อาสาฬหมาสกาฬปักข์) ทรงจำพรรษา ณ หมู่บ้านนั้น และรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ที่ตามเสด็จเลือกสถานที่จำพรรษาได้ตามอัชฌาสัย ในบริเวณรอบ ๆ กรุงเวสาลี อรรถกถา^๑ อธิบายว่า **พระพุทธองค์ทรงทราบว่าจะปรินิพพานในอีก ๑๐ เดือนข้างหน้า** จึงมิให้พระสงฆ์ที่ตามเสด็จไปจำพรรษานอกกรุงเวสาลี แสดงว่าการจำพรรษาที่นี้เป็นพรรษาสุดท้ายของพระองค์ และในระหว่างพรรษานี้ ทรงพระประชวรอย่างรุนแรง จวนเจียนจะปรินิพพาน
- (๕) เมื่อทรงออกพรรษา (วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ = อัสนุชมาสกาฬปักข์) แล้ว ในพระสูตรนี้กล่าวว่า “ตอนเช้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี” แต่อรรถกถา^๒ อธิบายว่า ข้อความตรงนั้นหมายถึงเสด็จออกจากหมู่บ้านอุกกเจลาหรืออุกกเวลา ไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี (อยู่ในเส้นทางช่วงที่ ๔) **ไม่ใช่เสด็จจากหมู่บ้านเวฬุคาม** ข้อความตรงที่ว่า **เสด็จออกจากหมู่บ้านเวฬุคาม** อยู่ในเส้นทางช่วงที่ ๒

^๑ ที.ม.อ. (บาลี ๒/๑๖๓/๑๔๘)

^๒ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๖/๑๕๑

เส้นทางช่วงที่ ๒ เริ่มจากหมู่บ้านเวฬุคามที่ทรงจำพรรษา หลังจากทรงออกพรรษาแล้ว อรรถกถา^๑ อธิบายว่า เสด็จย้อนกลับทางเดิม เสด็จตรงไปยังกรุงสาวัตถี เสด็จเข้าประทับ ณ พระเชตวัน อรรถกถามีได้อธิบายว่า เสด็จกลับไปกรุงสาวัตถีเพื่ออะไร แต่บอกไว้ว่า มีเหตุการณ์สำคัญ คือ ท่านพระสารีบุตรก็ไปที่นั่นด้วย และได้เข้าเฝ้าถวายวัตรปฏิบัติแก่พระพุทธองค์ตามที่เคยทำมา เมื่อถึงเวลาที่พระพุทธองค์ทรงพักผ่อนกลางวัน ท่านก็หลีกไปพักผ่อนกลางวัน ณ ที่แห่งหนึ่ง และได้ตรวจดูด้วยญาณว่า พระอัครสาวกกับพระศาสดา ใครปรินิพพานก่อน ก็ทราบว่าเป็นพระอัครสาวกปรินิพพานก่อน แล้วตรวจดูตนเองก็ทราบว่า จะปรินิพพาน ณ บ้านเกิดในอีก ๗ วันข้างหน้า จึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ทูลลาไปปรินิพพานที่บ้านเกิด (ใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน) ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานในคืนวันเพ็ญเดือน ๑๒ (กัตติกมาส ศกัลปักข์ = ตุลาคม-พฤศจิกายน) ต่อมา ท่านพระจุนทะผู้เป็นน้องชายของท่านพระสารีบุตร ได้นำบาตร จีวร และอัฐิธาตุของพระเถระมาถวายพระพุทธองค์ที่พระเชตวัน พระพุทธองค์รับสั่งให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุของพระเถระไว้ที่พระเชตวัน (เรื่องดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในจุนทสูตร แห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่ม ๑๙ และมีอรรถกถาสังยุตตนิกาย ภาค ๓ รับรองอยู่ด้วย) จากนั้นได้เสด็จจาริกต่อไปยังกรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นเส้นทางช่วงที่ ๓

เส้นทางช่วงที่ ๓ เริ่มจากพระเชตวัน กรุงสาวัตถี เสด็จตรงไปยังกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงจัดการงานศพของท่านพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งปรินิพพานหลังท่านพระสารีบุตร ๑๕ วัน (ดูรายละเอียดในธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๕) หลังจากรับสั่งให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุของท่านพระมหาโมคคัลลานะไว้ที่พระเวฬุวันแล้ว พระพุทธองค์เสด็จจาริกกลับไปยังกรุงเวสาลีอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นเส้นทางช่วงที่ ๔

เส้นทางช่วงที่ ๔ เริ่มจากพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ เสด็จจาริกตามเส้นทางช่วงที่ ๑ ตรงไปยังกรุงเวสาลี ทรงแวะพักแรม ณ หมู่บ้านอุกกเจลา (หรือ

^๑ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๖/๑๕๑-๑๕๖

อุกกเวลา) ซึ่งตั้งอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา มีเรื่องปรากฏในอุกกเจตสูตร แห่งคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับที่หมู่บ้านอุกกเจลา หลังจากท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะปรินิพพานได้ไม่นานนัก พระองค์ประทับนั่งในที่กลางแจ้ง มีพระสงฆ์จำนวนมากแวดล้อม บรรยากาศเสียบเหงา พระภิกษุทุกรูปนั่งนิ่ง จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “บริษัทของเราเหมือนว่างเปล่า ครั้งเมื่อพระสารีบุตรและโมคคัลลานะ ยังไม่ปรินิพพาน ท่านทั้งสองอยู่ ณ ทิศใด ทิศนั้น บริษัทของเราไม่ว่างเปล่า ไม่มีความหวังใย...” แล้วตรัสต่อไปว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ย่อมเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา พระองค์แม้ต้องสูญเสียพระอัครสาวกคู่พระทัยไป ก็ไม่ทรงเศร้าโศกปริเทวนาการ จึงทรงตักเตือนให้ภิกษุทั้งหลายทำตนให้เป็นที่พึง อย่าหวังพึ่งสิ่งอื่น ให้พิจารณาสติปัญญา เพื่อสร้างที่พึ่งของตน^๑

อรรถกถา^๒อธิบายต่อไปว่า “ครั้นรุ่งเช้า พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จออกจากหมู่บ้านอุกกเจลา เข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี” ความตรงนี้ไปต่อเชื่อมกับข้อความในข้อ ๑๖๖ ในมหาปรินิพพานสูตร ซึ่งเป็นตอนที่ว่าด้วยนิมิตโอสถคือหลังจากทรงบิณฑบาตแล้ว ได้เสด็จไปประทับที่ป่าवालเจดีย์ มีท่านพระอานนท์ถือผ้าวัสสิกสนะตามเสด็จไปและปูผ้าวัสสิกสนะถวาย ตรงนี้เองที่ทรงแสดงนิมิตโอสถครั้งสุดท้ายให้ท่านพระอานนท์ฟัง แต่พระเถระไม่เข้าใจพุทธประสงค์ จึงมิได้ทูลขอให้ทรงดำรงพระชนมายุต่อไปอีกจนครบ ๑๐๐ ปี (๑ อายุกัป) ด้วยอำนาจแห่งอิทธิบาท ตามที่ตรัสบอก เพราะท่านพระอานนท์ไม่เข้าใจพุทธประสงค์นี้เอง เหตุการณ์สำคัญจึงเกิดขึ้น ณ ที่ตรงนี้คือ ทรงรับนิมิตของมาร แล้วทรงปลงพระชนมายุสังขารว่า

นับจากนั้นไปอีก ๓ เดือน พระองค์จะปรินิพพาน

จากนั้นได้เสด็จไปประทับ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสเรียกประชุมสงฆ์ที่หอนั้น ทรงเตือนให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาธรรมอันยิ่ง คือ สติ-

^๑ ดูรายละเอียดในอุกกเจตสูตร (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๔-๒๓๖)

^๒ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๖/๑๕๑-๑๕๖

ปฏิฐาน ๔ สัมมัตถิยาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และ อริยมรรคมีองค์ ๘ แล้วทรงแสดงสังเวชนียธรรม จบลงด้วยพระดำรัสว่า **พระองค์ ทรงปลงประชนมายุสังขารแล้ว**

เส้นทางช่วงที่ ๕ เริ่มจากกุฎาคารศาลา ปามหาวัน เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ในกรุงเวสาลี เสด็จพระกระยาหารแล้ว เสด็จออกจากกรุงเวสาลี ประทับยืน ทอดพระเนตร กรุงเวสาลีครั้งสุดท้าย ที่รู้กันว่า**ทรงมองอย่างข้าง** คือทรงหมุนพระองค์กลับทอดพระเนตร จากนั้นเสด็จออกจาริกมุ่งสู่กรุงกุสินารา แคว้นมัลละ สถานที่ปรินิพพานโดยทรงแวะ ประทับพักแรมตามจุดต่าง ๆ คือ หมูบ้านภันฑคาม-หัตถิคาม-อัมพคาม-ซัมพคาม-โกคนคร (ประทับที่อาสน์ทเจดีย์ ทรงแสดงมหาปเทศ ๔ ที่นี่) สถานที่ประทับแรม เหล่านี้อยู่ในเขตแคว้นวัชชี-จากโกคนครเสด็จเข้าเขตแคว้นมัลละ เสด็จแวะเข้าประทับ ในอัมพวัน คือสวนมะม่วงของนายจุนทะ กัมมารบุตร (ซึ่งอยู่ในเขตกรุงปาวา เมือง หลวง ของแคว้นมัลละตะวันออก) ทรงรับภัตตาหารพิเศษของนายจุนทะคือ สุกกรมัททวะ หลังจากนั้นทรงพระประชวรอย่างรุนแรงด้วยโรคโลหิตปักขันทิกาพาธ คือลงพระ บังคนหนักเป็นโลหิต เมื่อพระอาการบรรเทาลงได้เสด็จรอนแรมอย่างช้า ๆ จนถึง สาถโนทยานของกษัตริย์กรุงกุสินารา แคว้นมัลละ (ภาคตะวันตก) เป็นอันสิ้นสุด เส้นทางช่วงที่ ๕ ซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นมากมาย

เริ่มต้นด้วยเรื่องประวัติศาสตร์การเมืองระหว่างรัฐ

ในตอนต้นก่อนเสด็จออกจาริกในเส้นทางช่วงที่ ๑ ท่านผู้บันทึกประมวล เหตุการณ์ฯ ได้ยกเอาเหตุการณ์ทางการเมืองของแคว้นมคธขึ้นมาเล่าไว้ดังนี้

ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จ ไปปราบแคว้นวัชชี รับสั่งว่า “เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจ อย่างนี้ให้พินาศย่อยยับ” แล้วรับสั่งให้วัสสการพราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์ไปเฝ้า

^๑ **มีฤทธิ์มาก** หมายถึงมีความสามัคคี **มีอำนาจมาก** หมายถึงมีความรู้ความสามารถทางศิลปวิทยา (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๑/๑๑๕)

พระผู้มีพระภาค กราบทูลให้ทรงทราบตามพระราชดำรัสดังกล่าว และให้จดจำคำพยากรณ์ของพระพุทธองค์มาถวายให้ทรงทราบด้วย^๑

อรรถกถาอธิบายความเป็นมาของเหตุการณ์นี้ไว้มีใจความว่า สาเหตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูรับสั่งให้กองทัพเตรียมพร้อมเพื่อยกไปปราบแคว้นวัชชีให้พินาศย่อยยับไปนั้นสืบเนื่องมาจากกรณีพิพาทเรื่องทรัพย์ากรธรรมชาติที่มีค่ามาก (มหัคฆภัณฑะ) ที่ไหลจากเชิงเขามาสะสมอยู่ในบริเวณชายฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้หมู่บ้านท่าข้าม (ปฏิกวนคาม) หมู่บ้านนี้เป็นดินแดนกั้นชนระหว่างแคว้นทั้งสอง มีเนื้อที่กว้าง ๑ โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร) ไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของฝ่ายใด นับจากเนื้อที่ครึ่งโยชน์ของแต่ละด้านของหมู่บ้านนั้นออกไปจึงเป็นกรรมสิทธิ์ของแต่ละฝ่าย คือ จากครึ่งโยชน์ของด้านหนึ่งออกไปเป็นอาณาเขตของมคธ จากครึ่งโยชน์ของอีกด้านหนึ่งออกไปเป็นอาณาเขตของวัชชี แต่เนื่องจากพวกวัชชีมีฤทธิ์มาก คือ มีความสามัคคีกลมเกลียวกันดีมาก (มหิททิกา) และมีอำนาจมาก คือ มีความรู้ความสามารถทางด้านศิลปวิทยาดีมาก (มหานุกา) ฉะนั้นเมื่อมีทรัพย์ากรที่มีค่ามากไหลมาสู่หมู่บ้านนี้ พวกวัชชีจึงฉวยโอกาสไปเก็บขนทรัพย์ากรเหล่านั้นไปหมดก่อนที่พวกมคธจะไปถึงทุกครั้งไป ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพระพิโรธ เคียดแค้นมาก และรับสั่งให้กองทัพเตรียมพร้อมไว้นานแล้ว แต่ยังไม่ทรงหวั่นเกรงฝ่ายวัชชีที่มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากดังกล่าว จึงรับสั่งให้วัสสการพราหมณ์ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคตามรับสั่ง เพื่อดูท่าทีของพระพุทธองค์ โดยทรงตั้งเงื่อนไขขึ้นเองว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ก็แสดงว่า การยกทัพไปของพระองค์จะไร้ผล^๒

ความในพระสูตรว่า เมื่อวัสสการพราหมณ์กราบทูลตามพระดำรัสของพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงหันไปตรัสถามท่านพระอานนท์ที่กำลังถวายนั่งอยู่ว่า พวกวัชชียังถือปฏิบัติมั่นในราชขอปริหานิยธรรม ๗ ประการอยู่หรือไม่ เมื่อ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗

^๒ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๑/๑๑๕-๑๑๖

พระเถระกราบทูลว่า ยังถือปฏิบัติมันอยู่ จึงทรงพยากรณ์ว่า ตราบใดที่พวกวัชชียังถือปฏิบัติมันอยู่ ตราบนั้น พวกวัชชีจะมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม วัสสการพราหมณ์ฟังแล้ว กราบทูลว่า พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรไปปราบพวกวัชชีเลย นอกจากจะให้การเจรจาทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้พวกวัชชีแตกสามัคคีกัน แล้วทูลลากลับไป (พร้อมกับข้อสรุปที่ตัวเองคิดได้ และกราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูตามข้อสรุปนั้น)^๑

อรรถกถาตั้งปัญหาถามว่า พระพุทธองค์ได้ทรงทราบนัยของคำกราบทูลนั้นหรือไม่ และตอบว่า พระองค์ทรงทราบ ถ้ามองต่อไปว่า ถ้าทรงทราบ ทำไมจึงทรงพยากรณ์เช่นนั้น ตอบว่า เพื่อทรงอนุเคราะห์ คือพระพุทธองค์ทรงพระดำริว่า ถ้าพระองค์ไม่ตรัสอะไรเลย พระเจ้าอชาตศัตรูก็จะทรงใช้ยุทธวิธีที่รุนแรงคือทรงยกกองทัพซึ่งเตรียมอยู่แล้วไปยึดครองวัชชี ถ้าพระองค์ตรัสอะไร ๆ บ้าง พระเจ้าอชาตศัตรูจะทรงใช้ยุทธวิธีแบบไม่รุนแรง คือ ใช้อุบายให้แตกสามัคคีกัน ซึ่งต้องใช้เวลาถึง ๓ ปี เท่ากับพระองค์ทรงยึดชีวิตของชาววัชชีไปได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้พวกเขาได้ทำบุญสร้างกุศล^๒ และพระองค์ก็เสด็จไปทรงจำพรรษาที่นั่นเป็นพรรษาสุดท้ายของพระองค์

เมื่อวิเคราะห์ตามนัยพระบาลีและอรรถกถาข้างต้น พบว่าการเข้าเฝ้าของวัสสการพราหมณ์มีประโยชน์หลายประการ เช่น

๑. เป็นต้นเหตุให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอภิธานิยธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ทั้งราชอภิธานิยธรรมและภิกษุอภิธานิยธรรมอีก ๖ หมวด อภิธานิยธรรมเหล่านี้เป็นหลักธรรมสำคัญทำให้การคณะสงฆ์มีความเจริญมั่นคงอยู่ได้แม้ทุกวันนี้

๒. เป็นต้นเหตุให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงยับยั้งการยกทัพไปปราบแคว้นวัชชีตามแผนการเดิม แคว้นวัชชีจึงมีความสงบสุขอยู่ได้อย่างน้อยตลอดเวลาที่พระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ แม้ว่า การสร้างหมู่บ้านปาฏลิกามให้เป็นเมืองหน้าด่าน

^๑ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๕/๑๒๒

^๒ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๕/๑๒๑

จะคงดำเนินต่อไปตามแผนการเดิม ดังที่พระพุทธองค์ทรงพบเมื่อเสด็จไปประทับแรมที่นั่นก่อนเสด็จข้ามฝั่งแม่น้ำคงคาไปสู่เขตแคว้นวัชชีก็ตาม [เมืองนี้ต่อมา เมื่อฝ่ายมคธปราบวัชชีลงได้สำเร็จ (ดู สามัคคีเภทคำฉันท์ ของชิต บุรทัต) และผนวรวัชชีเข้าไปในแคว้นมคธแล้ว ได้ยกฐานะเมืองปาฏลีบุตรขึ้นเป็นเมืองหลวง]

๓. เป็นเกณฑ์กำหนดหมายแทนปีศักราช (ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มี)ว่า ขบวนเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาคเริ่มขึ้นเมื่อปีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเตรียมการจะยกกองทัพใหญ่ไปปราบแคว้นวัชชีให้พินาศย่อยยับ ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองระหว่างรัฐที่ผู้คนทั่วไปจดจำกันได้ดี วิธีการจดบันทึกเหตุการณ์ในสมัยโบราณ นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ก็ถือเอาเหตุการณ์สำคัญ ๆ เป็นเกณฑ์กำหนดหมายแทนศักราชทำนองเดียวกันนี้

วิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับพุทธปรินิพพาน

๑. เรื่องสุกรมัททวะของนายจุนทะ

เรื่องอาหารมื้อสุดท้ายของพระพุทธองค์ที่ชื่อว่าสุกรมัททวะนั้น ท่านผู้บันทึกเหตุการณ์ในพระสูตรนี้บันทึกไว้ว่า ทรงทราบดีทั้งก่อนเสวยและหลังเสวยว่า เป็นอาหารทำจากอะไร เสวยแล้วจะเกิดอะไรแก่พระองค์ และแก่นายจุนทะ ก็มารบุดรผู้ถวาย กล่าวคือก่อนเสวยทรงทราบว่า นายจุนทะตั้งใจปรุงสุกรมัททวะให้เป็นอาหารพิเศษสำหรับพระองค์จึงรับสั่งให้ถวายเฉพาะพระองค์ ที่เหลือได้นำไปฝังดินเสีย และให้ถวายอาหารอย่างอื่นแก่ภิกษุสงฆ์ หลังเสวยแล้วไม่นานก็ทรงพระประชวรลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต เมื่อเสด็จต่อไปก่อนถึงสาละวันทยาน ตรัสสั่งให้ท่านพระอานนท์ทำความเข้าใจกับคนทั้งหลายที่อาจเข้าใจผิดและตำหนินายจุนทะว่า เป็นผู้ทำให้พระองค์ปรินิพพาน โดยทรงยกย่องสุกรมัททวะให้ท่านพระอานนท์ฟังว่า มีอานิสงส์เสมอเหมือนกับอาหารมื้อแรกก่อนตรัสรู้ที่นางสุชาดาถวาย เพราะอาหารของนางสุชาดาพระองค์เสวยแล้วตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งเป็นสุกุปาติเสสนิพพาน (กิเลสปรินิพพาน = ดับกิเลส) ส่วนอาหารของนายจุนทะ พระองค์เสวยแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน (ขันธปรินิพพาน = ดั่งขันธ)^๑

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙-๑๙๐/๑๓๗-๑๓๙,๑๘๗/๑๔๖-๑๔๗

อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้ว่า พระพุทธองค์จะเสวยสุกรมัททวะ หรือไม่เสวย ก็ทรงพระประชวรด้วยปักขันทิกาพาธอยู่เสมอ สุกรมัททวะจึงไม่ใช่สาเหตุให้ปรินิพพานแต่เป็นอาหารพิเศษที่ช่วยให้พระองค์มีพระกำลังเสด็จต่อไปได้^๑ นอกจากนี้ อรรถกถายังอธิบายสุกรมัททวะว่าเป็นอาหารชนิดไหน โดยนำมติของอาจารย์ต่าง ๆ ในสมัยก่อนหน้านั้นมารวมไว้ ดังนี้

๑. ตามมติของมหาอภิกษุภิกษุเห็นว่า เป็นเนื้อหมูวัยรุ่น เนื้อนุ่ม รสดี
๒. อาจารย์พวกหนึ่งเห็นว่า เป็นหน่อไม้ที่หมูชอบดูดอย่า
๓. อาจารย์อีกพวกหนึ่งเห็นว่า เป็นเห็ด ซึ่งเกิดในบริเวณที่หมูดูดอย่า
๔. อาจารย์อีกพวกหนึ่งเห็นว่า เป็นข้าวสุกอ่อนที่ปรุงด้วยนมสด นมส้ม เนยใส เปรียง เนยแข็งและถั่ว
๕. อาจารย์อีกพวกหนึ่งเห็นว่า เป็นยาอายุวัฒนะที่นายจุนทะ กัมมารบุตร ตั้งใจปรุงเป็นพิเศษ เพื่อถวายพระพุทธองค์ให้ทรงมีพระกำลัง ไม่พึงปรินิพพาน และเทวดาในมหาทวีปทั้ง ๔ นำโอชะมาใส่ลงไปด้วย^๒

๒. เรื่องวันและสถานที่ปรินิพพาน

จากข้อมูลของอรรถกถาในเรื่องเส้นทางเสด็จจาริกและเหตุการณ์สำคัญดังกล่าวข้างต้น พอคำนวณวันและสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพานได้ดังนี้

- (๑) ทรงจำพรรษาที่หมู่บ้านเวฬุคาม ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ นับเป็นพรรษาสุดท้าย เมื่อพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เพราะอรรถกถาระบุไว้ชัดว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดไว้แล้วว่า นับจากนั้นไปอีก ๑๐ เดือน พระองค์จะปรินิพพาน (อหิ ทสมาสมตฺตํ จตุวา ปรีนิพฺพายิสฺสามิ)^๓

^๑ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๐/๑๗๓

^๒ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๗๒, ชุ.อ.อ. (บาลี) ๒/๗๕/๔๒๗

^๓ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๓/๑๔๘

(๒) นับจากวันเข้าพรรษาสุดท้ายถึงวันปลงพระชนมายุสังขารที่ป่าवालเจดีย์ รวมเวลา ๗ เดือน คือ ๓ เดือนในพรรษา + ๔ เดือนหลังพรรษาที่เสด็จไปทรงทำพุทธกิจ ณ กรุงสวัตตีและกรุงราชคฤห์ครั้งสุดท้ายจึงสรุปได้ว่า วันปลงพระชนมายุสังขาร ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๓ หรือวันมาฆปุณณมี ได้แก่ วันมาฆบูชา (มาฆมาสศกูปักษ์) เมื่อบวกกับ ๓ เดือนหลังปลงพระชนมายุสังขาร วันปรินิพพานจึงตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ หรือวิสาขปุณณมี ได้แก่ วันวิสาขบูชา ที่เราเชื่อถือและปฏิบัติกันมานานแล้ว โดยมีหลักฐานทั้งในพระบาลีและอรรถกถาบันทึกไว้ตรงกันโดยไม่ต้องสงสัย ส่วนสถานที่ปรินิพพานตามพระสูตรนี้ก็มีพระสูตรอื่น ๆ รวมทั้งอรรถกถาอีกจำนวนมากรับรองความถูกต้องสมนัยกันอย่างชัดเจน จึงยุติได้ว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ศาลาโนทยาน เขตกรุงกุสินารา แคว้นมัลละ อย่างแน่นอน

วิเคราะห์เหตุการณ์และพระธรรมเทศนาในมหาปรินิพพานสูตรที่ไปปรากฏในที่อื่น

ดังได้กล่าวไว้ในความนำว่า “ถ้าอ่านพระสูตรนี้โดยละเอียด ใช้ความคิดสำรวจตรวจสอบ เปรียบเทียบ เชื่อมโยงหาความสัมพันธ์กับพระสูตรอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเดียวกัน บรรณบุคคลเดียวกันและสถานที่เดียวกัน จะพบว่า... เหตุการณ์และพระธรรมเทศนาเหล่านั้นมีปรากฏกระจายอยู่ทั้งในพระสูตรตันตปิฎกและพระวินัยปิฎก...” นั้น หลักฐานต่อไปนี้เป็นข้อพิสูจน์คำกล่าวข้างต้นได้เป็นอย่างดี

(๑) **เรื่องเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การเมือง** ดังกล่าวข้างต้นมีปรากฏใน **วัสสการสูตร** แห่งอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๒/๓๒-๓๖)

(๒) **เรื่องอธิปหานิยธรรม ๖ หมวด** ที่ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายหลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้ว มีปรากฏอยู่ใน **ปฐมสัตตกสูตร** **ทุติยสัตตกสูตร** **ตติยสัตตกสูตร** และ **โพชฌังคสูตร** แห่งอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๓-๒๖/๓๗-๔๑)

เหตุที่เหตุการณ์และพระธรรมเทศนาตามข้อ (๑) และ (๒) ไปปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตนั้น เป็นไปตามเกณฑ์การจัดหมวดหมู่พระสูตร คือ คัมภีร์อังคุตตรนิกาย จัดลำดับหมวดหมู่ตามจำนวนหัวข้อธรรมในพระสูตรนั้น ๆ พระสูตรที่มี ๑ หัวข้อ จัดไว้ในเอกกนิบาต ๒ หัวข้อ จัดไว้ในทุกนิบาต... ๗ หัวข้อ จัดไว้ในสัตตกนิบาต (สัตตกะ แปลว่า หมวด ๗) จึงนำอภิธานียธรรม ๗ มารวมไว้ในที่นี้ด้วย

(๓) **เรื่องท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้ากราบทูลสรรเสริญพุทธคุณด้วยอาสภิวจา บันลือสีหนาทที่ปาวาริกัมพวัน เมืองนาลันทา** มีปรากฏอยู่ในนาลันทสูตร แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๐-๒๓๒) ซึ่งมีเนื้อความละเอียดกว่าในมหาปรินิพพานสูตรเล็กน้อย(อยู่ตอนท้าย) แต่มีเนื้อความโดยพิสดารใน**สัมปสาทนียสูตร** แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๑/๑๖๓)

(๔) **เรื่องโทษของคนทุศีล ๕ ประการและอานิสงส์ของคนมีศีล ๕ ประการ** ที่ทรงแสดงที่หมู่บ้านปาฏลิกาม ตลอดจนเรื่อง**การสร้างเมืองปาฏลีนุตรและมหาอำมาตย์สุนิระและวัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้า** มีปรากฏในปาฏลิกามิยสูตร แห่งชุกทกนิกาย อุทาน (ช.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๑-๓๓๖) ใน**ปาฏลิกามวัตถุและสุนิระวัสสการวัตถุ** แห่งพระวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕-๒๘๖/๙๗-๑๐๒)

(๕) **เรื่องอริยสัง ๔ ประการ** ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ณ หมู่บ้านโกฏิกาม แคว้นวัชชี มีปรากฏอยู่ใน**ปฐมโกฏิกามสูตร** แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕-๖๐๖) และ**โกฏิกามสังจกถา** แห่งพระวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๗/๑๐๓-๑๐๔)

(๖) **เรื่องการพยากรณ์พุทธบริษัทชาวหมู่บ้านนาทิกคามหรือญาติคาม และพระธรรมเทศนา เรื่องแวนธรรม** ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่สำนักอิฐ ในหมู่บ้านนาทิกคาม มีปรากฏอยู่ใน**ปฐมคิณชกาฬสูตร ทุติยคิณชกาฬสูตร และตติยคิณชกาฬสูตร** แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๔-๑๐๐๖/๕๐๕-๕๐๙) และมีรายละเอียดเพิ่มเติมโดยพิสดารในชนวสภสูตร ซึ่งเป็น

พระสูตรที่ ๕ แห่งทีฆนิกาย มหาวรรค ต่อจากมหาปรินิพพานสูตรไปอีก ๒ สูตร เพราะเป็นพระสูตรขนาดใหญ่ด้วยกัน (ทีฆนิกาย = หมวดพระสูตรขนาดใหญ่)

(๗) **พระธรรมเทศนาเรื่องสติปัฏฐาน ๔** ที่ทรงแสดง ณ อัมพปาลีวัน และเรื่องนางอัมพปาลีถวายอาหารและสวนมะม่วงแก่สงฆ์ มีปรากฏในอัมพปาลีสูตร และสติสูตร แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗-๓๖๘/๒๑๐-๒๑๒) และในอัมพปาลีวัตถุ-ลิจจวิวัตถุ แห่งพระวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๐๔-๑๐๘)

(๘) **เรื่องทรงจำพรรษาและทรงพระประชวรหนักที่หมู่บ้านเวฬุคาม** เขตกรุงเวสาลี มีปรากฏในคิลานสูตร แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๕๗/๒๒๒-๒๒๔)

(๙) **เรื่องทรงแสดงนิมิตโอภาส ทรงปลงพระชนมายุสังขาร และเรื่องแผ่นดินไหวครั้งใหญ่** ขณะประทับที่ป่าवालเจตีย์ เขตกรุงเวสาลี มีปรากฏในเจตียสูตร แห่งสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕-๓๙๐) ในอายุ-สังขารอสถัชนสูตร แห่งขุททกนิกาย อุทาน (ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๑/๒๗๙-๒๘๔) และในภูมิจาลสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต (อง.อ.จก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒-๓๗๘)

(๑๐) **พระธรรมเทศนาเรื่องมหาปเทศ ๔** ที่ทรงแสดง ณ อานันทเจตีย์ ในโกคนคร มีปรากฏในจตุรมหาปเทศกถา แห่งพระวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๙-๑๔๑)

(๑๑) **เรื่องเสวยสุกรมัททวะ ของนายจุนทกัมมารบุตร** ที่บ้านของนายจุนทะ เขตกรุงปาวา แล้วทรงพระประชวรลงพระโลหิต มีปรากฏในจุนทสูตร แห่งขุททกนิกาย อุทาน (ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕-๓๓๐)

(๑๒) **เรื่องสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล** ที่ทรงแสดง ณ สาถวโนทยาน เขตกรุงกุสินารา มีปรากฏในสังเวชนียสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐)

(๑๓) **เรื่องอุปารหบุคคล และความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์** ที่ทรงแสดง ณ ศาลวโนทยาน มีปรากฏใน**อุปารหสูตร** (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗) ใน**อานันท์อัจฉริยสูตร**และ**จักกวัตติอัจฉริยสูตร** (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๒๙-๑๓๐/๑๙๗-๑๙๙)

(๑๔) **เรื่องพระเจ้ามหาสุทสสนะ** ที่ทรงแสดง ณ ศาลวโนทยาน มีปรากฏโดยพิสดาร ใน**มหาสุทสสนสูตร** ซึ่งเป็นพระสูตรที่ ๔ แห่งที่มณีกาย มหาวรรค ต่อจากมหาปรินิพพานสูตร

(๑๕) **เรื่องพุทธกิจในกรุงกุสินารา และ พระปัจฉิมวาจา** ตลอดจน**เหตุการณ์เสด็จดับขันธปรินิพพานและบุคคลสำคัญ ๔ ท่านกล่าวคาถาธรรมสังเวช** มีปรากฏใน**กุสินารสูตร** แห่งอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๖/๑๒๑-๑๒๒) และใน**ปรินิพพานสูตร** แห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙-๒๖๒)

(๑๖) **เรื่องพระสุภทัตะ** ผู้บวชตอนแก่(พระหลวงตา) ในคณะของท่านพระมหากัสสปะ ขณะเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงกุสินารา เมื่อทราบข่าวการปรินิพพานของพระพุทธองค์ ได้กล่าวกับเพื่อนภิกษุที่กำลังเศร้าโศก คร่ำครวญกันว่า “อย่าเลย ท่านผู้มีอายุ อย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญเลย พวกเราอดพ้นแล้วจากมหาสมณะรูปนั้น ที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า ‘สิ่งนี้ควรแก่พวกเขา สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเขา’ บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น พวกเราไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น”^๑ ซึ่งถือว่าเป็นการกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย อันเป็นเหตุให้ท่านพระมหากัสสปะยกขึ้นปรารถนาในที่ประชุมสงฆ์ เพื่อจัดทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน ที่กรุงราชคฤห์ มีปรากฏใน**สังคีตินิทาน** แห่งพระวินัยปิฎก จุฬวรรค (วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗-๔๔๐/๓๗๕-๓๘๑)

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๑-๒๓๒/๑๗๔

พระอรรถกถาจารย์อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้พระสุภัททะ ผู้บวชตอนแก่กล่าวอย่างนั้นว่า เป็นเพราะท่านผูกอาฆาตในพระพุทธองค์ที่ทรงดำหนิท่านในเรื่องชักชวนทนายในสิ่งที่ไม่ควร^๑ ดังมีเนื้อความละเอียดปรากฏใน**วุฑฒปัพพชิตวัตถุ** แห่งพระวินัยปิฎก มหาวรรค (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๓/๑๓๖-๑๓๘)

(๑๗) **เรื่องพระปัจฉิมวาจา** ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสพระวาจาเป็นครั้งสุดท้ายว่า

“อามนุตยามิ โว ภิกขเว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ”
แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”

พระปัจฉิมวาจาปรากฏใน**ปรินิพพานสูตร** แห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ถ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙) ด้วย

สรุป

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานและข้อวิเคราะห์ดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่า มหาปรินิพพานสูตรมีความสำคัญที่สุดต่อการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านศาสนธรรมและประวัติศาสตร์ธรรม จึงควรใช้พระสูตรนี้เป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นสืบค้นความเชื่อมโยงแห่งพระธรรมเทศนาเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

^๑ ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๗-๒๐๘

บรรณานุกรม**พระไตรปิฎก**

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๕, ๗, ๑๐,
๑๑, ๑๕, ๑๙, ๒๑, ๒๓, ๒๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย

อรรถกถา(บาลี)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **สมุญจลวิลาสินี** (ทุดิโย ภาคโค), กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.